

de Zelfzwichter

2007/4

Over de geschiedenis van de windmolen
in de provincie Groningen

Behoud de laatste Groninger spinnekop!

Pompmolens aan boord van schepen

de Zelfzwichter

Jaargang 11, no. 4

december 2007

ISSN 1386-4920

Losse nummers: 4 euro plus porto

De Zelfzwichter is het kwartaalblad van
HET GRONINGER MOLENHUIS.
Het blad verschijnt in de maanden maart,
juni, oktober en december.
Donateurs van de Stichting Het Groninger
Molenhuis ontvangen het blad automatisch.

DONATIES

Minimaal 16 euro per jaar

Het Groninger Molenhuis
Lopende Diep 8, 9712 NW Groningen
(050) 312 16 94

info@groningermolenhuis.nl

www.groningermolenhuis.nl

Postbanknummer: 1219317

REDACTIE

R. Broekhuis, J.C. van Driel,
G. Geertsema-ten Broek, H.A. Hachmer,
T. Pol

redactie@groningermolenhuis.nl

De redactie behoudt zich het recht voor
ingezonden artikelen in te korten en/of
aan te passen. Overname van artikelen is
eerst na overleg met de uitgever toegestaan.

<i>Vormgeving</i>	Dineke Buist
<i>Opmaak</i>	Bert Holtkamp
<i>Drukwerk</i>	Tienkamp en Verhey
<i>Oplage</i>	700 exemplaren
<i>Sluitingsdatum</i>	
<i>kopij 2008/1</i>	4 februari 2008

Het Groninger Molenarchief is gevestigd op het
werkplaatsterrein van het waterschap Hunze en Aa's
Wedderstraat 39, Veele
(9541 ED Vlagtwedde)
(0599) 31 21 85 (geopend op dinsdag)
molenarchief@hetnet.nl

OMSLAG

Gezicht op de Foxholsterklap
Egbert van Marum, aquarel (tussen 1770 en 1816)
Collectie RHC Groninger Archieven (no. 1536-3901)

- 00 Behoud de laatste Groninger spinnekop!
- 00 Over de geschiedenis van de windmolen in de
provincie Groningen
- 00 Pompmolens aan boord van schepen
- 00 Gildenieuws
- 00 2007, een terugblik
- 00 Molenonderhoud
- 00 Ander molennieuws

Boekennieuws

Agenda

Aanvullingen / Correcties

Magda de Jong †

Geb. Groningen (ged. 28-10-1746, overl. Gronin-
gen 27-11-1816). Studeerde te Amsterdam o.l.v. J.
Buys. Koopman (winkelier), tevens amateur-
schilder en hoofdzakelijk tekenaar van landschap-
pen met vee.

Sinds 1798-1804 een der eerste hoofddirecteuren
van de Academie Minerva te Groningen.

Tekeningen en topografische voorstellingen in het
Rijksprentenkabinet Amsterdam.

(Bron: *Lexicon Nederlandse beeldende kunste-
naars 1750-1950*, Pieter A. Scheen)

DE DELLEN, NIEUW-SCHEEMDA
GRONINGER MOLENARCHIEF

Zelfzwichter

Een wieksysteem met kleppen die automatisch
openen en sluiten afhankelijk van de wisselende
windkracht. Eén van de verbeteringen ten
opzichte van de oudhollandse zeilwieken.

TOT BEGIN VAN DIT JAAR DACHTEN WIJ DAT ER IN GRONINGEN UITSLUITEND NOG TWEE KLEINE ZAAANSE SPINNEKOPPEN WAREN OPGESLAGEN, MAAR ER IS ER NOG EEN! EN WAT VOOR ÉÉN, DEZE KLEINE SPINNEKOP IS DOOR MOLENMAKER JOHANNES DREISE VOOR 1907 OMGEBOUWD UIT EEN POMPMOLEN DIE AL OP DEZELFDE PLAATS STOND. *EEN GRONINGER SPINNEKOP IS AL UNIEK, MAAR EEN POMPMOLEN...* JAMMER IS DAT DEZE MOLEN IN SLECHTE STAAT VERKEERT.

TEKST PIET GROOT

DE LAATSTE GRONINGER SPINNEKOP MOET BEHOUDEN BLIJVEN

TWEE ZAAANSE MOLENTJES

De oudste is het weidemolentje van W.O. Bakker, dat tegenover zijn boerderij aan de Hoofdweg 145 in Harkstede in het land stond. Dit molentje had een waaier als opvoerwerktuig.

W.O. Bakker heeft het molentje laten maken door de firma Gebr. Rem in Wormer (NH) rond 1960.

Tijdens de ruilverkaveling heeft Bakker de betonnen vierkante onderbouw laten staan, maar wel de onder-toren en het bovenhuis in veiligheid gebracht, eerst in zijn boerderij, later in de molen in Harkstede.

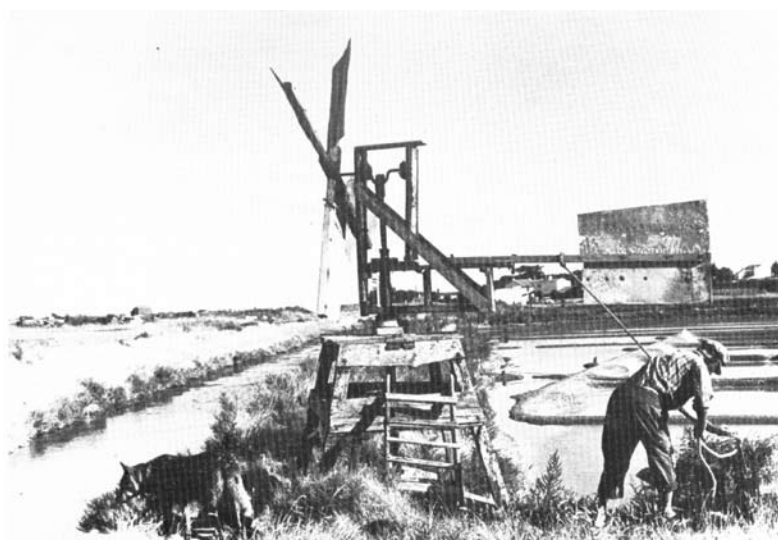
Tijdens de Nationale Molendag 2007 heeft de Slochter Molenstichting het al gedeeltelijk gerestaureerde molentje gepresenteerd bij molen De Ruiten (zie dNZZ 2007/2, pag. 19). Dit molentje wordt soms verward met de spinnekop die de grootvader van Bakker in 1899 als onderbemaling aan de Lichtervoorsterwijk in de Groote Harkstедerпolder liet bouwen: die vijzelmolen had een vlucht van 15 meter; hij is tussen 1930 en 1934 afgebroken en er is niets meer van over.

Het andere weidemolentje heeft Bernard Dijk in de 70er jaren uit het Westzijderveld in Westzaan gehaald en weer opgebouwd bij zijn molen aan het Aduarderdiep. Aan het uiterlijk te zien, leek het een molentje dat oorspronkelijk gebouwd was door molenmaker Jongejans uit Westzaan en dat in de Zaanstreek ook voorzien geweest was van een waaier. Waar dit molentje nu is opgeslagen weet ik niet.

De Groninger spinnekop

Het Groninger Molenarchief in Veele heeft kopieën van de fiches over Groninger molens die B. van der Veen

Czn. ongeveer 50 jaar lang heeft bijgehouden. Dit voorjaar werd mijn aandacht getrokken door fiche 479 over de spinnekop met schroef (vijzel) van fa. A. van der Veen uit Woltersum. Op die fiche staat onder andere dat hier vóór 1907 een pompmolen stond. Ik ben er zeker van dat B. van der Veen Czn. wist wat een pompmolen is. In 1969 hebben wij in Denemarken tijdens het TIMS-symposium gediscussieerd over deze molens, in Frankrijk werden er toen nog enkele in zoutpannen gebruikt; in Nederland waren de laatste toen al 50 jaar verdwenen. Ze werden over de hele wereld gebruikt om met windkracht water van grotere diepte op te pompen.

KLEIN POMPMOLENTJE IN EEN ZOUTPAN AAN DE GOLF VAN BISCAYE (FRANKRIJK, ±1967; FOTO: CLAUDE RIVALS)

DE MOLEN IN WOLTERSUM TUSSEN 1907 EN 1940; COLLECTIE GRONINGER MOLENARCHIEF

Woltersum

Volgens het Groninger molenboek (uitgave 1981, blz. 42 werd de molen in Woltersum op een kwekerij gebruikt.

Op de fiche staat onder andere dat deze molen 3 ha bemaalde, geen zelfzwichting had, in 1943 stukgevaaid is en zonder roeden stond. Het kleedhout was in 1947 al verdwenen.

Belangrijk is de notitie onderaan: **afgebroken 1948 en naar Rusthoven**. Dit betekent dat B. van der Veen Czn. de restanten in 1948 heeft opgeslagen in zijn steenfabriek Rusthoven bij Appingedam. Verder staat rechtsboven: **1967 verkocht aan D. Medendorp** en (rechts, halverwege): **1969 naar Medendorp Zuidlaren**.

Na bestudering van de fiche was mijn conclusie, dat de molen er in 2007 nog zou kunnen zijn. Zeker is, dat Van der Veen toen hij zijn steenfabriek sloot, ervoor gezorgd heeft dat molenonderdelen door Medendorp in andere molens konden worden gebruikt of dat ze werden bewaard.

Zelf heb ik veel respect voor molenmaker Medendorp, want door zijn hergebruik van onderdelen uit gesloopte molens kon meer met dezelfde financiële middelen worden gedaan. Bovendien zijn andere door hem gerestaureerde of verplaatste molens authentieker gebleven. Dit is ten koste gegaan van zijn rug, maar aan zijn geheugen mankeert gelukkig niets - hij kon mij dus verder helpen.

Pieterzijl

Rond 1973 heeft Medendorp de molen weggegeven aan zijn neef Hans van der Hoek uit Pieterzijl, die de molen bij de boerderij van zijn ouders eerst op een ongebruikte silo plaatste en daarna voorbereidingen trof om de molen in het land bij de boerderij te plaatsen. Hans is helaas in 1975 bij een verkeersongeluk om het leven gekomen en heeft de molen dus niet kunnen voltooien. Uit die tijd dateert de foto van de ondertoren met op de achtergrond de boerderij, die als zoekplaatje in de *Nieuwe Zelfzwichter* (2002/1) heeft gestaan, deze foto is dus eindelijk nu ook thuisgebracht.

Pr. „DE HOLLANDSCHE MOLEN”		479
1. Gemeente (Prov.)	Ten Boer (Gronf.)	Datum van inschrijving
buurtschap	Woltersum, dorps. n. r. zijde	Feb. 34.
Stafkaart 1 : 50.000	7. a. 5.	
2. Type	Spinnenkop met schroef	
bouwstof	hout	
doel	watermolen	1967 afgebroken
naam		naar Rusthoven
3. Eigenaar	f. A. van der Veen (3ha)	
huurder		
bouwjaar	1907 door Johannes Driess (molenmaker)	
verdwijningsdatum	1948	1969 n. Medendorp
4. Bijzonderheden	Geen zelfzwichting	
	voor deze molen stond hier een pomp-molen	
	1443 afgebroken	
	1947 zonder kleedhout	
	naar Rusthoven	
	2/14/80	

DEZE FICHE VORMT HET STARTPUNT VAN DE SPEURTOCHT

Het essentiële verschil tussen spinnekoppen en pompmolens is, dat bij de laatste de ronddraaiende koningspil gewoonlijk is vervangen door een zuigerstang die op en neer gaat. Deze molens waren voorzien van een kruk in de bovenas in plaats van een bovenwiel en -bonkelaar/schijffloop. De kruk dreef een scharnierende zuigerstang aan (als een wuifelaar in een houtzaagmolen) die op zijn beurt een verticaal door de koker bewegende stang bewoog die meestal direct was verbonden met de zuiger in de pomp.

Tot in de 20e eeuw werden ze (ook) gebruikt om de lenspompen op schepen aan te drijven (meer daarover elders in dit blad), helder water op te pompen bij papiermolens, kwekerijen of boerderijen en om zeewater in zoutpannen te pompen.

In mijn artikel over weidemolens in het boek *Molens in Noord-Holland* (1981) ben ik iets dieper ingegaan op de kleinere watermolens.

V.L.N.R. DE ONDERTOREN MET ZETEL EN KOKER; DE VIERKANTE ONDERKANT VAN DE KOKER; HET BOVENHUIS; VAN OPZIJ IN HET BOVENHUIS GEKEKEN (ONDER, MET DE KETTING, DE "VANGBALK"); BOVENAS MET LINKS DE AUTO-REMTROMMEL EN RECHTS DE HALS-ROLLAGERS
FOTO'S: MARCEL DUURSMa, PIETERBUREN

Oostwold

Nadat de molen enkele jaren in een schuur bij de boerderij opgeslagen had gelegen, heeft Dick Kol uit Oostwold (bij Leek) in 1980 de molen gekregen. Hij bouwde hem op in zijn achtertuin aan de Ericalaan 26 en restaureerde een en ander. Omdat de constructie en het model van de molen afweken van wat gebruikelijk is en omdat in Groningen dit molentype was uitgestorven, heeft hij zich laten inspireren door Friese spinnekoppen.

Door de uitbreiding van Oostwold is de windvang in enkele jaren zodanig verslechterd, dat Kol toen de molen opnieuw moest worden gerestaureerd, hem rond 1994 heeft overgedaan aan een vrijwillig moleenaar die toentertijd in Noorderhogebrug en Pieterburen met molens bezig was.

DE MOLEN IN OOSTWOLD; V.L.N.R. DHR. D. KOL, MW. F.R. V.D. HOEK-MEDENDORP EN E.C. V.D. HOEK

Na veel navragen bleek dat Marcel Duursma te zijn, die de molen in Pieterburen heeft opgeslagen.

Weer en wind hebben de molen sterk aangetast. De bovenas is nu (sinds 1973?) van staal, het binnenwerk ontbreekt grotendeels en het bovenwiel is vervangen door een trommelrem van een auto. Eigenlijk is van alle 20e eeuwse onderdelen maar bitter weinig nog bruikbaar.

Tot mijn verrassing bleek deze spinnekop, met een vlucht van ongeveer 6,50 meter, omgebouwd te zijn uit een pompmolen. De oude 19e eeuwse pompmolenge-deelten - de uit één stuk gedraaide koker en het grootste deel van de constructie in het bovenhuis - zijn verhoudingsgewijs nog in verrassend goede staat. In de huidige vorm is de molen niet in staat tot enig werk: er is noch een kruk aan de bovenas noch een bovenwiel.

Onduidelijk is, waarom Van der Veen de constructie niet heeft herkend (althans, hij vermeldt er niets over), maar ik begrijp nu wel waarom het bovenhuis op de foto uit Woltersum zo'n afwijkende vorm heeft: het model volgt bovenin het in of voor 1907 aangebrachte bovenwiel en aan de onderkant de constructie van de pompmolen.

Het molentje zal ik opmeten en verder onderzoeken; met Marcel Duursma heb ik afgesproken dat we alle delen van de pompmolen en wat verder nog bruikbaar is in mijn schuur in Winsum droog zullen opslaan. Aangezien dit het laatste restant is van een Nederlandse pompmolen is, is behoud een absolute noodzaak. Bij het samenstellen van de lijst van Rijksmonumenten is deze molen klaarblijkelijk over het hoofd gezien.

Of deze molen moet worden gerestaureerd tot de laatste Nederlandse pompmolen of tot de laatste Groninger spinnekop, of dat alleen de restanten moeten worden bewaard, kan later worden beslist. Van harte nodig ik u uit hierover mee te denken. De schrijver is bereikbaar via pietergroot@home.nl of op W. Ripperdastraat 25, 9951CD Winsum.

NIET MEER ONBEKEND

R. BROEKHUIS

TERUGBLIK

Als u dit leest is het jaar 2007 bijna ten einde. Een jaar dat als een feestjaar voor de molens de geschiedenis in zal gaan. Zowel landelijk als regionaal is er veel aandacht aan de molens besteed. Een jaar dat goed begon toen de minister in het kader van de regeling restauratie achterstanden maar liefst 15 miljoen euro beschikbaar stelde voor de molens. Natuurlijk zijn daarmee niet alle achterstanden weggewerkt, maar voor dit geld kan wel heel veel werk worden verzet. In de provincie Groningen is voor 10 molens een aanvraag ingediend in het kader van deze regeling en nu is het wachten op de besluitvorming. Bij het kopje Molen-nieuws kunt u hier meer over lezen.

Ook in Groningen is het Jaar van de Molens uitbundig gevierd door de tomeloze inzet van alle vrijwilligers die bij de molens zijn betrokken. Zo was er op tweede Pinksterdag "Blazen bij de molen", een landelijke manifestatie waar ook Groninger molens aan mee deden. Begin juni, voorafgaand aan Groninger molenweekend werden de Groninger molenvrienden getraceerd op een reeks opvoeringen van de Klucht van de Molenaar. De opvoering van dit vroeg 17e eeuwse stuk aan de voet van verschillende molens leverde sprookjesachtige taferelen op. Het aansluitende molenweekend stond in het teken van Koren op de Molen. Naast alle publieksactiviteiten is er ook hard nagedacht over de wijze waarop we ons molenbezit in stand kunnen houden. Belangrijk is dat de organisatie rond de molen goed is en dat eigenaren en molenaars een hecht team vormen. Belangrijk is ook een goede ondersteuning van het vrijwilligerswerk want de regels voor het aanvragen van subsidie worden steeds ingewikkelder en de kwaliteitseisen worden steeds hoger, zodat de druk op de besturen toeneemt. Dit

hebben we in een gesprek met de Gedeputeerde cultuur naar voren gebracht, samen met vertegenwoordigers van de Groninger molenwereld en het bestuur van de Vereniging De Hollandsche Molen.

In 2007 is ook de eerste inventarisatie over de molenbiotoop gepresenteerd. Groningen staat natuurlijk bekend als windrijke provincie, maar ook de Groningers moeten oppassen dat de molens door bebouwing en bebossing nog wel voldoende wind vangen. Dit rapport wil de aanzet geven tot een groter project om biotoopproblemen aan te pakken en te voorkomen. Daarbij staan molens natuurlijk niet geïsoleerd in de samenleving, maar moet de molenbiotoop binnen de context van cultureel erfgoed rondom de molen een plaats krijgen. Samen met de bewoners willen we de handen uit de mouwen steken voor een goede molenbiotoop. Ook binnen het Molenhuis heeft het Jaar van de Molens tot duurzame resultaten geleid. Het eerste feit is natuurlijk het nieuwe uiterlijk van de Zelfzwichter: de opmaak is veranderd, er is kleur in het blad gekomen en de artikelen zijn thematisch meer op elkaar afgestemd. Dit concept heeft tot positieve reacties geleid en we willen het volgend jaar op dezelfde manier voortzetten. Onlangs is de nieuwe website van het Molenhuis gepresenteerd, zodat molenvrienden wanneer ze maar willen zich van de laatste informatie op de hoogte kunnen stellen.

Het jaar 2007 was voor ons een bijzonder molenjaar waarin veel is gebeurd en ingezet. We willen deze activiteiten ook in 2008 verder ontplooiën en dat kan alleen met de inzet van alle vrijwilligers en molenvrienden rond de Groninger molens. We wensen u allen een heel goed en gezond 2008 toe.

NOG EEN TITEL VERZINNEN?

IN HET GRONINGER MOLENARCHIEF TE VEELE BEVINDT ZICH EEN INTERESSANT DOCUMENT VAN DE HEER B. VAN DER VEEN CZN. HET BETREFT EEN OP DRIE PAGINA'S GETYPT ARTIKEL, DAT HIJ HEEFT GESCHREVEN VOOR PUBLICATIE IN HET MAANDBLAD "GRONINGEN" IN HET JAAR 1932.

IN DIT ARTIKEL KOMT ZIJN GROTE BETROKKENHEID EN GEVECHT VOOR HET BEHOUD VAN DE NOG AANWEZIGE MOLENS IN HET GRONINGER LAND, DUIDELIJK TOT UTING. TYPEREND IS OOK ZIJN INZET, MET NAME IN DE PERIODE TUSSEN DE BEIDE WERELDOORLOGEN, VOOR VERBETERINGEN AAN DE MOLENS, ZOALS HET "VERDEKKEREN" VAN HET GEVLUCHT.

DAARNAAST BIEDT HET 75 JAAR GELEDEN GESCHREVEN ARTIKEL ONS INTERESSANTE INFORMATIE OVER VERSCHILLENDE GRONINGER MOLENS. DE TEKST VAN HET ARTIKEL IS HIERONDER INTEGRAAL OVERGENOMEN.

(B.D. Poppen)

Berend van der Veen Czn.

De heer B. van der Veen Czn., zoals hij nadrukkelijk voluit vermeld wilde worden, werd als zoon van een molenbouwer-aannemer geboren op 1 oktober 1891 te Eenrum.

In de provincie Groningen werd hij het boegbeeld van de molens en een warm pleitbezorger voor een regionaal molenbewustzijn. Zo bewerkstelligde hij in 1949 de oprichting van de Provinciale Groninger Molencommissie. Ook stimuleerde hij de oprichting van de Vereniging Vrienden van de Groninger Molens en een Groninger afdeling van het Gilde van Vrijwillige Molenaars.

Voor de uitgave van het boek "Groninger molens", verschenen in 1958, leverde hij de tekst en voor de uitgave van het "Groninger molenboek", verschenen in 1981, was hij de stuwende kracht en schreef hij vele bijdragen.

Vanaf de oprichting, in 1923, van de Vereniging "De Hollandsche Molen", was hij betrokken bij het werk van deze vereniging en van 1929 tot 1983 maakte hij deel uit van het bestuur. Voor zijn grote verdiensten werd hij in 1982 benoemd tot erelid. De heer B. van der Veen Czn. overleed op 3 augustus 1987 op de hoge leeftijd van 95 jaar.

IETS OVER DE GESCHIEDENIS VAN DE WINDMOLEN IN DE PROVINCIE GRONINGEN VANAF DE MIDDELEEUWEN TOT DE TEGENWOORDIGE TIJD

DOOR B.V.D.VEEN CZN.

IN HET MAANDBLAD "GRONINGEN" VAN 8 OCT. 1932.

Op welke plek binnen de tegenwoordige grenzen van ons gewest de eerste windmolen is gebouwd, zal waarschijnlijk altijd onbekend blijven. Wel mogen we met zekerheid zeggen, dat deze windmolen een standaard-korenmolen of beter gezegd een standaard-roggemolen was. Naar het land van herkomst wordt dit molentype wel "Franse molen" genoemd en vanuit Frankrijk heeft deze molen langzaam zijn weg naar het noorden gevonden.

In het begin der 12e eeuw worden er windmolens genoemd te Parijs. In de zuidelijke Nederlanden verschenen de eerste windmolens plm. 1189 en Noord-Brabant wordt voor het eerst een windmolen genoemd in het jaar 1299.

Binnen de in 1910 afgebroken standerdmolen van Zuidhorn vond men o.a. het jaartal 1492, waaruit dus blijkt, dat dit molentype voor het begin der 16e eeuw reeds in ons gewest was ingeburgerd. Terwijl omstreeks 1700 bijna alle korenmolens in de provincie Groningen nog standerdmolens waren, hebben deze het langzaam maar zeker moeten afleggen tegen de (zeskante, achtkante of ronde stenen) bovenkruiers, die hier reeds voor 1700 hun intrede hadden gedaan.

Onze provincie mag zich gelukkig prijzen nog een tweetal gave, in volle werking zijnde, standerdmolens te bezitten: TER HAAR (gemeente Vlagtwedde) en MUSSEL (gemeente Onstwedde). Terwijl dit de enigste exemplaren van dit type zijn boven Zwolle, is het zuiden van ons land in verhouding nog rijk aan standerdmolens.

De Vlaming Lief Andriesz. van Moerbeke wordt genoemd als uitvinder van de bovenkruier (1573). Draait bij de standerdmolen de gehele molen om een

verticale houten spil (standerd) en is hij dus een onderkruier, bij de bovenkruier draait alleen de kap met de daarin zich bevindende as en de beide roeden. Alles wat zich daar onder bevindt is vast met de grond verbonden.

De bovenkruier, die in Holland vervolmaakt werd, werd "de Hollandsche Molen" bij uitnemendheid, bij onze oostelijke burens bekend als "Holländermühle". Alle zich thans nog in onze provincie bevindende molens (plm.250) zijn, behalve de twee genoemde standerdmolens, bovenkruiers, hetzij met, hetzij zonder zwichtstelling.

De eerste bovenkruiers in onze provincie waren molens zonder stelling (bv. te Warffum, 1698) of lage stellingmolens.

Een bovenkruier-korenmolen zonder stelling (grondmolen) vinden we thans nog te Kropswolde, in 1923 gebouwd ter vervanging van een oude, waarschijnlijk 17e eeuwse molen van hetzelfde type, welke in dat jaar afbrandde. Vroeger had onze provincie ook nog een zg. beltmolen, nl. te Wagenborgen. Het "zwichten" (minderen van het zeil of in het algemeen bediening van de roeden) geschiedt hier op een lage wal, welke rond de moten loopt en welke de lage stelling vervangt. Een mooie oude bovenkruier-korenmolen met lage stelling, gebouwd voor 1780 (nl. 1737) vinden we nog te Eenrum. De meeste bovenkruier-korenmolens zijn evenwel hoge stellingmolens, gebouwd in de 19e eeuw, vooral in het tijdvak 1850-1872, een gouden tijd voor de landbouw, voor de mulders en voor de molenmakers. Omstreeks 1890 maakte hier een nieuwe vinding opgang, nl. die der zelfzwichtende roeden, afkomstig van onze oostelijke burens. Deze vinding heeft zozeer toepassing gevonden, dat er thans bijna geen molen meer is, die zijn zeilen aan één of beide roeden niet heeft vervangen door zelfzwichtende kleppen.

DE WATERMOLEN MET STELLING TE WEDDERVEER

Een andere vinding, die van de windroos, waardoor de molen zich automatisch op de wind richt (zelfkruiging) vond minder toepassing en bleef beperkt tot enkele gevallen. Thans nog watermolen te Wedderveer, korenmolen te Zuidwending bij Veendam, watermolen te Pieterzijl en de watermolen van de Lauerpolder ten N. van Uithuizen.

Watermolens zijn, in vergelijking met Holland, laat in Groningen gebouwd. Wel wordt er reeds een watermolen genoemd ten W. van de stad, in het gebied van het Adewarder zijlvest, in 1453, doch dit zal een kleine spinnekop geweest zijn. De eerste grote achtkante bovenkruier-watermolens dateren pas uit het vierde kwartaal der 18e eeuw. Het Oldambt met zijn molencolonies en het tegenwoordige Duurswold waren hier de pioniers.

Een spinnekop (Holl. wipmolen) is een klein houten molentje, waarvan het onderstuk de vorm heeft van een afgeknotte pyramide. Grote spinnekopmolens, zoals Holland er nog vele heeft, heeft Groningen er slechts enkele gehad, (ten W. van Thesinge). De bovenkruier-watermolen is het gewone type watermolen, zogoed als altijd zonder stelling. Een uitzondering vormt bv. die te Wedderveer.

Even nog wil ik wijzen op een bijzonder type, dat helaas sinds 1931 uit onze provincie is verdwenen en wel de spinnekop-korenmolen, met of zonder stelling. De beide laatste waren die van Den Horn (Moes, gesl. 1926) en die van Overschild (Klimp, gesl. 1931). Alle moeite, ook bij ons provinciaal bestuur gedaan, een dergelijk type, hetwelk voor enkele honderden guldens te koop was, te behouden, hebben schipbreuk geleden. Behalve voor het malen van graan en het opvoeren van water, is de windmolen dienstbaar gemaakt aan de industrie: pelmolens, zaagmolens, oliemolens, papiermolens, barkmolens enz.

De Zaanstreek was eenmaal het land, waar honderden fabrieksmolens hun wieken lieten draaien.

De eerste pelmolen in de provincie Groningen werd in 1680 gebouwd en thans zijn er nog vele; zaagmolens zijn er nog een drietal: te Woltersum, Ten Post en Holwierde. De andere fabrieksmolens in Groningen zijn alle verdwenen. (In Roderwolde, even over onze provinciegrens vinden we nog een oliemolen in vol bedrijf)

Reeds in de vorige eeuw begonnen, maar toch eigenlijk pas heftig geworden in de 20e eeuw, is de strijd van de windmolen tegen de mechanische krachten: de stoom, de electriciteit, de benzine- en ruwolomotor en al scheen het alsof alle windmolens langzaam maar zeker het tegen deze grootmachten moesten afleggen en de miljoenen P.K.uren, die de wind in zich bergt, nutteloos over onze lage landen moesten vliegen, thans zijn we op een kentering gekomen. De oude windmolen, die bijna nog gemaakt werd als de Schermermolens uit de 17e eeuw, was niet met zijn tijd meegegaan, alle nieuwe technische vindingen en toepassingen waren zijn neus voorbij gegaan en hij scheen ten dode opgeschreven.

Dank zij het werken, sinds haar oprichting in 1923, van de Vereeniging "De Hollandsche Molens", die niet alle niet-actieve molens doelloos in het landschap wil laten staan, zoals men wel eens meent, maar de oude windmolen op de hoogte van zijn tijd wil brengen en hem wil behouden als instrument, niet als monument, zijn we thans ook in onze provincie zover, dat we de sloopmaniakken een halt kunnen toeroepen, omdat we kunnen aantonen, dat een verbeterde Hollandsche molen het tegen iedere mechanische kracht kan opnemen.

In 1928 werden de watermolens van de Onnerpolder en van de Hooilandpolder bij Slochteren zg. verdek-kerd, door het aanbrengen van kogellagers, stroomlijnwieken en schroefpompen. Stroomlijnwieken zijn molenwieken volgens het geotrooieerde systeem "Dekker", waarbij de roeden geheel worden ingesloten door zinken of aluminium platen volgens het vliegtuigvleugelprofiel, waardoor deze wieken geen zelfremming meer bezitten en zeer snel aanlopen bij zwakke wind.

Schroefpompen zijn verticaal geplaatste buizen, waarin een verticale vijzel het water verticaal omhoog voert. De bij onze watermolens algemeen in gebruik zijnde houten of ijzeren vijzel (schroef) is niet slecht, in ieder geval beter dan een scheprad, maar de ijzeren schroefpomp werkt economischer.

De tegenwerking in 1928 was buitengewoon, vooral in de Hooilandpolder, maar het goede zal altijd, ondanks alle miskenning, verdachtmaking en sabotage, zegevierend uit de strijd tevoorschijn komen, zo ook hier.

En thans vervolgt de stroomlijnroede zijn zegetocht door onze provincie. Sinds Mei van dit jaar werden verdekkerd, eerst de pelmolen van Stedum, daarna de korenmolen van Roodeschool, thans de korenmolen van Middelstum, straks de pelmolen van Oldehove, terwijl het aantal verbeterde korenmolens, pel- en watermolens voor 1933 nog niet is te overzien. Einde-lijk begint men in te zien, wat men met een verbeterde Hollandsche Molen uit de wind, hoe zwak ook, kan halen en hoeveel kapitaal doelloos is vernield, vooral in de laatste 20 jaar, door het slopen van al die kostelijke windmolens, die geheel nieuw gebouwd thans zeker F. 30.000,- per stuk zouden moeten kosten. De "deskundige" adviezen, die tot molensloping leidden, bleken niet altijd even voordelig te zijn, tenminste niet voor de beurs van de ingelanden of van de molenaars. Van de

thans in onze provincie nog aanwezige windmolens zal er geen meer verdwijnen, wanneer men onbevoor[oor]deeld bij iedere voorkomende gelegenheid zijn oor ten luister legt bij de gebruikers van verdekkerde molens; het kan echter ook zijn dat er juist door de molenverbetering nog molens zullen verdwijnen, omdat een verbeterde Hollandsche molen het werk van twee of meer [on]verbeterde zou kunnen doen.

In het najaar van 1930, in mijn artikel in de Groningse Volksalmanak voor 1931*), heb ik voorspeld, dat de kentering die toen reeds in Holland te bespeuren was, mettertijd zou doordringen naar het noorden en thans zijn we zover, ten bate van de beurs van de windmolen-gebruiker en de schoonheid van het Groninger landschap.

Groningen, 8 Oct. 1932.

B.v.d.Veen Czn.

Bestuurslid van de Vereeniging "De Hollandsche Molen".

*) B. van der Veen Czn. *De windmolens in de gemeente Groningen*. Afgedrukt in de Groningsche Volksalmanak voor het jaar 1931, pag. 136 t/m 178.

Provincialeweg 28

9774 PB Adorp

tel: 050-3061221

06-51856323

fax: 0598-450013

email: info@dunning-molenbouw.nl

internet: dunning-molenbouw.nl

BAKKER
de Rappe
Schoenlapper

A-Kerkhof 33
9712 BC Groningen
Telefoon: (050) 312 08 07

HET FENOMEEN WINDMOLEN OP (ZEIL-)SCHEPEN IS NOG WEINIG TOEGANKELIJK. DIT ARTIKEL IS DAAROM GESCHREVEN ALS EEN KORTE HISTORISCHE SCHETS OVER HET LENS HOUDEN VAN (ZEIL-)SCHEPEN EN DE ROL DIE WINDMOLEN(TJES) DAARIN KUNNEN SPELEN.

TEKST EN AFBEELDINGEN: R.K. MAST

POMPMOLENS AAN BOORD VAN SCHEPEN

Op 27 maart 1817 verschijnt het volgende bericht in de Rotterdamsche Courant:

...Amsterdam, 25 Maart. Het schip de VROUW FENNA, kapt. J.G. Hoetjer, met hout naar Edam gedestineerd¹, den 5 Maart van Ahrendahl² vertrokken, de volgende dag door storm lek geworden, hetwelk, niettegenstaande aanhoudend pompen, den 10 dito zodanig toegenomen was, dat het vol water liep en kenterde; twee man, waaronder de zoon van de kapitein, waren verdrongen, en de vijf overigen genoodzaakt zich op de zijde van het schip te houden; vervolgens de masten gebroken zijnde, kwam het schip weder in deszelfs gewoone ligging, doch daar alles van het dek en de kajuit weggespoeld was, hadden deze vijf mensen niets tot voedsel over, dan drie stokvissen en vier beschuiten, zonder enig zoet water, waarmede zij hun leven rekten tot den 15 dito, toen zij door een vaartuig, van Helgoland naar de Hever³ gedestineerd, ontdekt en gered werden; zijnde geheel afgemat en aan handen en voeten bevroren, waarvan zij echter door konstmatigen hulp beginnen te herstellen...

Het uitgebreide bericht schetst in sobere bewoordingen welk lot schip en bemanning heeft getroffen. Tegenwoordig zou een dergelijk bericht groot in de krant worden gebracht, doch in de tijd van de houten scheepsbouw was het tijdens de vaart lek worden - door het werken⁴ van het schip in ruwe zee - een veel voorkomend type scheepsramp. Gemiddeld vergingen er nog in 1910 per maand 50(!) zeilschepen op de wereldzeeën, waarvan vele met man en muis. Terecht schrijft scheepstimmerman Cornelis van Yk al in 1697:

...Van hoe grooten Dienst de Pompen inde Scheepen zijn, kunnen allerbest die gene weten, welke, alleen door derselver behulp hunner Leevens, Schip en Goederen voor te Gronde gaan bewaard, en in behouden Haven gebragt hebben⁵ ...

Kapitein Hoetjer heeft weliswaar in het hierboven genoemde voorval zijn schip niet kunnen behouden, maar bracht er wel het leven af nadat lange tijd aanhoudend was gepompt. Het wordt daarom tijd de lenspomp(en) wat nauwkeuriger te bestuderen.

DE LENS POMP NADER BESCHOUWD

De locatie aan boord

Bij de bouw van een houten schip wordt eerst de kielbalk gelegd. Deze gaat aan voor- en achterzijde over in de voor- en achtersteven. In dwarsscheepse richting worden de spanten opgezet. Daar tegenaan wordt de scheepshuid aangebracht, die bij grote zeeschepen meestal uit meerdere planklagen wordt opgebouwd. Binnen in het schip wordt middels langs- en dwarsscheeps lopende balken en spanten, alsmede schotten, sterkte in de romp verkregen. Het deel van het scheepshol⁶ bestemd voor ladingvervoer, wordt scheeps- of laadruim genoemd. De constructie is zodanig dat lek- of zweetwater⁷ naar het laagste punt van zo'n ruim kan stromen. Die plek noemt men bij zeilschepen de *waterloop*. Bij de hedendaagse moderne stalen schepen zijn die plaatsen, *vullings* geheten, in de scheepszijden aangebracht.

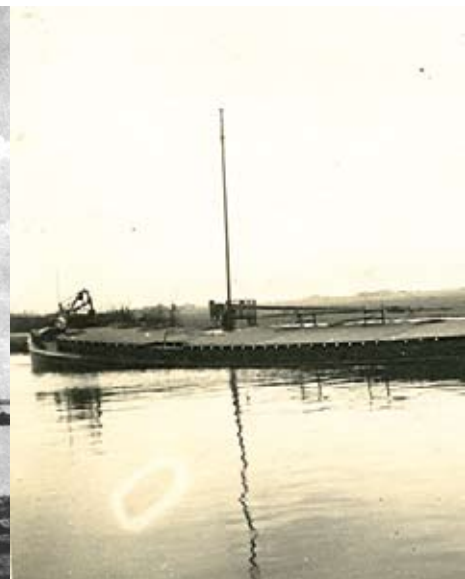
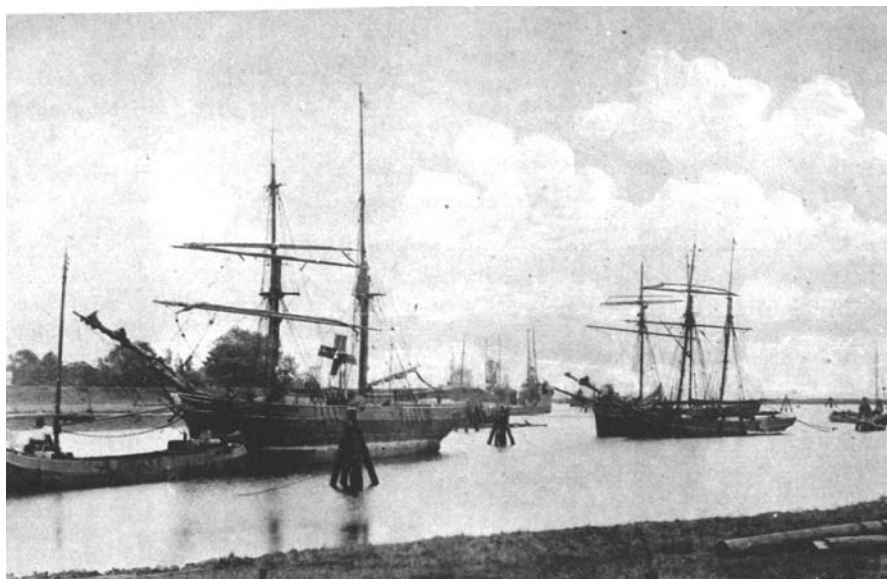
Een klein zeilschip heeft één à twee masten. Er zijn dan meestal 1 à 2 lenspompen ingebouwd. Bij de grote zeilvaartuigen plaatste men soms 4 à 6 pompen. Daarvan stonden 4 terweerszijden van de grote mast⁸, en 2 nabij de kruismast⁹. Tijdens een normale bedrijfsvoering zal er verhoudingsgewijs weinig water in het laadruim aanwezig zijn. Dan wordt meestal één van de pompen bij de kruismast gebruikt om dat water weg te pompen. In geval van veel schade tijdens slecht weer, wanneer overslaand water een lek geworden ruim kan binnenspoelen, bemand men ook de pompen bij de grote mast en beschikt de scheepsleiding over een grote pompcapaciteit.

Om te voorkomen dat lading zich eenvoudig kan mengen met het zweet- en/of lekwater zijn de pompen van het laadruim gescheiden door een van hout geconstrueerde schacht. De pompvoet rust daarbinnen in de waterloop in een koperen keteltje met gaten, dat direct op de binnenkant van de scheepshuid staat¹⁰. Die voorziening is de voorloper van de moderne lenskorf.

gat steeds verder opgeruimd tot de gewenste diameter was verkregen. De pomplunjer, een platte houten schijf, was voorzien van gaten waarop beweegbare leertjes werden aangebracht. Zij kon op en neer worden bewogen met de *plunjerstok*. Bij de opgaande slag rustten de leertjes op de plunjer, terwijl bij de neergaande beweging de leertjes door het onder de plunjer staande water werden opgedrukt en de ruimte boven de plunjer weer met water werd gevuld. Om uitdroging van het pomphuis (de boomstam) te voorkomen werd deze gesmart¹¹, dan wel van ijzeren banden voorzien⁹ en ¹².

Het lenzen, c.q. pompen

Het bewegen van de plunjerstok was een moeizaam karwei. In vroeger dagen werd daartoe aan de mast ongeveer 2½ meter boven het dek een strop bevestigd, met daaraan een *pompstok*. Aan het korte eind vanaf de strop gerekend zat de plunjerstok, en aan het lange eind een aantal losse trektouwen, zodat meerdere mannen tegelijkertijd aan de pompstok konden trekken.

BRIK MET LENSMOLEN IN DELFZIJL

Pompmaker, een secuur baantje

Het beroep van pompmaker is al eeuwen oud. Een fraaie gravure uit 1694 van de hand van Jan Luyken laat die ambachtsman in volle actie zien (*Het menselyk Bedrijf*, Amsterdam 1694; gravure *De Pompemaaker*). In de Groninger archieven is nog een historische foto uit 1909 bewaard gebleven van een op straat aan het werk zijnde pompmaker in de Stad Groningen. Men maakte door de eeuwen heen pompen door een boomstam in de lengte met een avegaar¹⁸ te doorboren totdat een pijp was verkregen. Daarna werd met schulpboren het

In latere jaren ging men over tot een op bokjes of galgen rustende pomp-evenaar, zoals we die ook wel kennen van oude brandweerpompen. In de tweede helft van de 19e eeuw was het gedaan met de ouderwetse holle boomstammen, en werden veelal ijzeren pompen gemonteerd. De zuigers en zuigerstangen werden door middel van een krukas op en neer bewogen. Echter, de aandrijving was nog steeds met menskracht. De bemanningsleden moesten het ijzeren vliegwiel op de krukas met een zwengel ronddraaien. Welk een ruggenbrekend karwei dat was, valt af te

leiden uit het relaas van kapitein J.T. Bogeholt (JTB). Hij monsterde in 1898 als 19-jarige matroos onder de gage voor een maandloon van f 24,00 aan op de bark KOOPHANDEL van Reederij N. Brantjes te Purmerend en maakte een reis naar de Oostzee. Hij vertelde:

...Na enige weken was de belading gereed en werd via de Sont koers gezet naar Londen. De KOOPHANDEL verkeerde in een slechte conditie. Op één van haar vorige reizen in september 1897 had zij in een zware storm al eens haar gehele deklast verloren en moest men Elseneur als noodhaven aanlopen. De lenspomp, zoals in de zeilvaart vaak gebruikelijk aangedreven door een windmolen aan dek, was ook op deze oversteek continue in bedrijf. Kort na doorvaart van de Sont brak de as van de windmolen. Er zat voorlopig niets anders op dan met ellebogenstoom te lenzen, maar dat zag de bemanning - met nog een reis van een paar weken naar Londen voor de boeg - niet zitten. Desgevraagd door de matroos-timmerman deelde de scheepsleiding mee dat geen noodhaven zou worden aangelopen en de bemanningsleden buiten hun

sloep af naar een smid aan de vaste wal. Eerst om zeven uur 's avonds kwamen de ontdekkingsreizigers weer langszij en kon de windmolen worden gerepareerd. Inmiddels bleek de KOOPHANDEL zo lek als een mandje; zij dreef voor een deel op haar lading. De dokbeurt eerder dat jaar had niet veel geholpen!

Eenmaal in Londen aangekomen, bood JTB zijn ontslag aan13...

DE WINDMOLEN

In de nadagen van de grote zeilvaart voer men vanuit een West Europese haven met oude houten brikken, barken en schoeners – die voor weinig geld te koop waren – met een minimum aan bemanningsleden het water dun op de Noordzee en in de Baltic. De Scandinaaviërs waren in dit type vaart prominent aanwezig. Vaak werden jaarlijks twee uit- en thuisreizen gemaakt. Heen werden de schepen veelal bevracht met kolen vanaf de Engelse Oostkust naar een haven aan de Oostzee, en thuisvarend vervoerde men stammen, balken en gezaagd hout. Die oude schepen maakten

BINNENVAARTSCHIP REHOBOTH

DE BARK KENTIGERN

zeilwacht op toerbeurt de lenspomp dienden te bemannen. De laatsten waren het niet met deze zienswijze eens en stelden die dag 's avonds om acht uur geen nieuwe roerganger meer te zullen leveren! Men voegde de daad bij het woord en de tweede stuurman moest de eerste wacht met een roertorn beginnen. De état-major haalde onder deze milde vorm van muiterij bakzeil, men zette koers naar de rede van Elseneur en kwam aldaar tijdens de hondewacht ten anker. De windmolen werd gedemonteerd en om vier uur 's morgens stak men met de gebroken as in de

veel water. Met een kleine crew ging alles nog goed zolang het weer handzaam bleef. In slecht weer was die echter, zonder reserves achter de hand, snel uitgeput. Men kwam duidelijk fysieke kracht te kort wanneer het water dagelijks binnendrong. Daardoor werd de windmolen in de laatste decennia van de 19e eeuw aan dek van deze oude windjammers een trouwe verschijning: zij dreef voortaan bij enige wind de lenspomp aan.

Gelukkig zijn er nog twee foto's bewaard gebleven waarop zo'n molen is te bewonderen. De ene foto van rond 1909 toont ons een onbekende onbeladen brik, die in Delfzijl op stroom ligt en die de molen met vier wieken prominent aan dek heeft staan¹⁴. De tweede afbeelding laat ons de oorspronkelijk in 1877 gebouwde Brits-Canadese bark KENTIGERN zien, groot 795/728 RT, die later overging in Noorse handen. Ook hier staat de windmolen duidelijk naast de kruismast. Haar rad heeft vijf wieken¹⁵. Waarschijnlijk dreef de molen in beide gevallen via tandwielen de krukas van de lenspomp aan. Tot dusverre is van dit deel van de molen (nog) geen constructietekening gevonden. Wel is bekend dat de molen voor een onbelemmerde zeilvoering eenvoudig kon worden neergenomen.

De toepassing van een windmolen bleef niet beperkt tot de zeevaart. Ook de binnenvaart wist er wel weg mee. De laatste foto die rond 1930 is genomen toont ons het 397 ton grote Rijnsleepschip REHOBOTH van schipper C. Verdonk, die op het achterdek voorzien is van een opgebouwde dek- of *theehut*. Deze stond vrij boven het dek, zodat overkomend water er onderdoor spoelde¹⁶. Het schip was destijds ingezet in de zandvaart. In één van de zand- en grindgaten langs de grote rivieren werd het zand geladen en aansluitend voer men over Amsterdam naar Haarlem of Spaarndam waar de lading weer werd gelost. Aan stuurboord zien we op het schip een 8-armige windmolen staan, die een wormpomp aandrijft waarmee het lekwater uit de lading vanuit de lensput overboord gepompt kan worden¹⁷.

Tot slot

Met het bovenstaande hoop ik U enigszins wegwijs gemaakt te hebben op het gebied van de wat grotere molens op schepen. Windmolentjes voor windmeting, zelfstuurinrichtingen en stroomopwekking zijn met opzet onbesproken gelaten.

Bij het samenstellen van dit artikel ondervond ik hulp van het Maritiem Museum Rotterdam, het Noordelijk Scheepvaartmuseum te Groningen, de heren A. Delpor-te, R.G.E.G. Martens, G.J. Mulder, P-M. Pawlik, C. Verdonk en last but not least mijn echtgenote Rietje. Hen allen dank ik zeer.

Noten

1. bestemd.
2. Arendal, Noorwegen.
3. Vaarwater naar Husum, zuidelijk van het eiland Nordstrand in de Duitse Bocht.
4. Het langs elkaar bewegen van de huidplanken en de verbanddelen van het schip.
5. Cornelis van Yk, *De Nederlandsche Scheepsbouw-konst Open Gestelt*, Gedrukt bij Andries Voorstad, tot Delft, voor Jan ten Hoorn, boekverkoper tot Amsterdam, Over 't Oude Heere Logement, 1697, pag. 118.
6. De lege scheepsromp.
7. Zweetwater is vocht, afkomstig uit de lading, dat op de koudere scheepsdelen neerslaat.
8. Op schepen met twee of meer masten de tweede mast van voor af gerekend.
9. Op een driemastvolschip de achterste mast.
10. Nicolaes Witsen, *Architectura Navalis et Regimen Nauticum, ofte Aaloude en Hedendaagsche Scheeps-Bouw en Bestier*, Ter Drukkerye van Pieter en Joan Blaeu, MDCXC, pag. 122.
11. Met geteerd zeildoek omwikkelen en daarna met touw bindselen.
12. H. Oelen, *Het Scheepvaartcentrum HOOGEVEEN en zijn scheeps(timmer)werken*, Historische Kring Hoogeveen, (Hoogeveen 1991), pag. 101.
13. R.K. Mast, *Onder zeil en stoom*, Heveskes Uitgevers (Groningen 2003), pag. 28.
14. Foto collectie R.G.E.G. Martens, Groningen.
15. Foto collectie P-M. Pawlik, Bremen.
16. Ger Mulder en Paul Weyling, *Verdwenen Scheepshellingen*, Historische Vereniging Capelle aan den IJssel (Capelle aan den IJssel 2005), pag. 82-83.
17. Foto collectie C. Verdonk, Dordrecht. Informatie verstrekt op 9 november 2007 door de heer C. Verdonk, a/b ms. REHOBOTH te Dordrecht.
18. Een lange, grote spiraalvormige houtboor die dient om wijde gaten te maken en die met een dwarsstang wordt rondgedraaid.

Postbus 72
5420 AB Gemert
tel 0492-364292
www.protekta.nl

 Protekta
Conserduc-Renofors

MET DIVERSE VESTIGINGEN IS PROTEKTA ACTIEF IN ALLE DELEN VAN NEDERLAND

Vanaf 1950 landelijk gespecialiseerd in:

Houtrestauratie

*Herstel van door houtrot aangetaste balkenden etc.
op basis van de Bêta®-methode met toepassing
van kunstharsen.*

Houtconservering

*Bestrijding van houtworm, boktor en knaag-
kever. Behandelingen tegen zwam in hout en
muurwerk. Leverancier van producten.*

Protekta is ook gespecialiseerd in:

- duivenwering
- optrekkend vocht
- plaagdierbestrijding

voor jezelf & om te geven

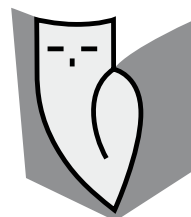
Kijk op
www.kleineuil.nl
voor mooie boeken
uit het Noorden

proza & poëzie

Nederlands & streektaal

lees- & kijkboeken

**Uitgeverij
kleine Uil**

www.kleineuil.nl

Mulder Pot - Kropswolde

KORENMOLEN **De Hoop**

Woldweg 70, Kropswolde.

Voor de zelfbakkers(sters):

- volkorenmeel
- tarwemeel
- viergranenmeel
- pannenkoekmeel
- boekweitmeel

Openingstijden:
woe. t/m zat. 10.00-17.00 uur

Molenaar J.J. Pot
Telefoon (0598) 39 49 53

**OBM SPECIAAL
VOOR MOLENAARS:**
meer dan Brandverzekeringen alleen

- ✓ Alle verzekeringen.
- ✓ Opgericht door molenaars.
- ✓ Werkzaam in uw vakgebied.
- ✓ Kennis en ervaring.
- ✓ Maatwerk.
- ✓ Eén aanspreekpunt.

De Onderlinge Brandwaarborg Maatschappij Speciaal voor

Molenaars is een verzekeringsmaatschappij die in 1873 is
opgericht voor en door molenaars. Daarmee zijn we een van
de oudste brandverzekeringsmaatschappijen in Nederland die
in uw vakgebied werkzaam is.

Heden ten dage is de OBM Speciaal voor Molenaars een
moderne maatschappij, die zich hoofdzakelijk toespijt op het
veevoederbedrijf. Met alle kennis en ervaring in huis, gólk waar
het om andere verzekeringen gaat. Denkt u bijvoorbeeld eens
aan complexe zaken als employée benefites, belangrijk voor
werknemer én werkgever. De OBM Speciaal voor Molenaars
weet er alles van. Maatwerk onder één dak.

Bel ons voor een vrijblijvende afspraak. We weten exact waar u over praat.

Assurantiekantoor van 1887, H.M. Scheeffers, Singel 19, 7411 HV Deventer,
e-mail: info@scheeffers.nl, telefoon: 0570-612353, fax: 0570-611529

GILDENIEUWS

Op zaterdag 20 oktober was het Gilde Vrijwillige Molenaars, afdeling Groningen op bezoek in het Drents Museum te Assen. Daar was de tentoonstelling *Meesters en Molens, van Rembrandt tot Mondriaan* te zien, georganiseerd in het kader van het Jaar van de Molens.

Historische rijkdom molens zichtbaar gemaakt

Tekst: Th. Sleyfer

Op de trap naar de tentoonstellingsruimte werden we nadrukkelijk ingeleid door een aantal grote schilderijen, waaronder die van een brandende wipmolen bij nacht (van Egbert Lievensz van der Poel, midden 17e eeuw). Een indrukwekkende binnenkomer! De tentoonstelling bevat een groot aantal werken van beroemde en minder bekende schilders en tekenaars en bestrijkt de 16e tot de 20e eeuw. Bijna alle kunststromingen uit die eeuwen zijn vertegenwoordigd. Dat levert een mooi overzicht op en geeft een tijdsbeeld over de plaats van molens in het Nederlandse landschap. Er zijn prachtige schilderijen, etsen en tekeningen, van twee juweeltjes van etsen van Rembrandt (midden 17e eeuw) tot een fleurig schilderij van Jan Sluijters (molen de Dood in Zaandijk, 1910).

Heel duidelijk wordt hoe belangrijk de plaats was die molens vroeger innamen. Het wemelde ervan, aan stadsranden, in dorpen en op het platteland. Op sommige schilderijen en tekeningen zie je tientallen molens staan, en dan gaat het niet om de Zaanse Schans! Een fraaie tekening van een plaats waar vele molens stonden, is die van Reinier Zeeman (1656) over de Raampoort te Amsterdam. Andere geven een fraai beeld van een molen op een stadswal (Isaac Oudewater de Jonge: *De Catharijnebrug met molen Adriaan de Winter*, 1780). Vele andere indrukwekkende voorbeelden zijn te noemen.

Deze tentoonstelling is een goed initiatief van de vereniging De Hollandsche Molen!

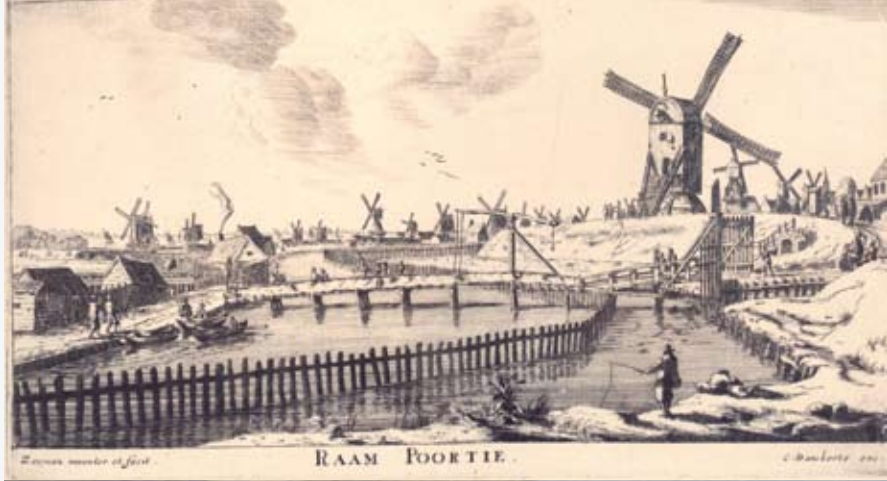
We zijn natuurlijk niet voor niets molenaars. Dus hoorde ik geregeld geluiden dat zaken niet kloppen. Molens die de verkeerde kant op draaien (i.h.a. het gevolg van een afdruk in spiegelbeeld bij een ets), of molens met een zeer eigenaardige opbouw. Als biotoop wacht viel mij natuurlijk op dat er verschillende molens zijn afgebeeld die een zeer slechte biotoop hebben, en dat terwijl het windrecht vroeger zorgvuldig werd gehandhaafd!

Veel van de afwijkende details zijn te wijten aan de artistieke vrijheid die de kunstenaars zich veroorloofden. Er werden nogal wat situaties bedacht waarbij allerlei elementen bij elkaar werden gevoegd om een 'spannend' beeld te componeren (zie bijvoorbeeld *Landschap met boerensloot en molens* van Cornelis Dekker, 1650).

Dat er met het molenbestand ook in de afgelopen vier eeuwen wel eens wat mis was, is ook goed te zien. Veel molens zien er opgelapt uit - soms misschien ook vanwege het romantiseren. Maar er zijn ook echte rampen te zien, zoals het al genoemde schilderij met de brandende wipmolen. Alleraardigst vond ik twee tekeningen van het dorp De Rijk. Een van voor de brand in 1654 en een tijdens de brand. In die tijd ging het hele dorp in vlammen op, inclusief de vele molens!

Op het moment van verschijnen van dit blad is de laatste tentoonstelling (in Assen) al voorbij. Wie de gelegenheid voorbij heeft laten gaan, kan de fraaie catalogus aanschaffen. Die toont meer dan er in Assen te zien was; ook de prenten die vanwege de kwetsbaarheid door licht op maar één van de drie locaties getoond werden. (Zie ook een bespreking van de catalogus in onze rubriek Boekennieuws.)

MOLENS BIJ DE RAAMPOORT IN AMSTERDAM
(1656; REINIER ZEEMAN, 1623-1664)

LANDSCHAP MET BOERENSLOOT EN MOLENS
(1650; CORNELIS DEKKER 1625-1678)

DE TENTOONSTELLING IS OOK GOED VOOR
SOCIALE CONTACTEN. OP DE ACHTERGROND HET
SCHILDERIJ *WATERLAND MET STANDERDMOLEN*
(WIJNAND NUYEN, 1813-1839), EEN STERK
GEROMANTISEERD SCHILDERIJ WAARIN ALLERLEI
VREEMDSOORTIGE ELEMENTEN BIJEEN ZIJN
GEVOEGD.
FOTO: BOP POPPEN,

**Deze rubriek gaat over timmeren, schilderen
en restaureren aan de Groninger molens**

MOLENONDERHOUD

POLDERMOLEN KRIMSTERMOLEN (9), ZUIDWOLDE [6]

Begin november ontdekte een toevallig passerende collega-molenaar van de Krimster-molenaar Hans Wolthuis dat de bliksemafleiderinstallatie van zijn molen was gesaboteerd. De schavuiten hebben het lef gehad om de gehele ringleiding rond de molen en een bliksemafleiderkabel te stelen, waarschijnlijk met als doel een paar tientjes te incasseren bij de oudijzerboer. Vrijwillig molenaar Hendrik Jan Berghuis, van beroep installatiemonteur en tevens bliksemafleidercontroleur van het Gilde, heeft direct actie ondernomen. Op korte termijn zal hij een nieuwe ringleiding monteren waarbij we gaan kijken naar de mogelijkheid om materiaal op basis van aluminiumlegeringen te gebruiken. Dit schijnt (bijna) net zo goed te geleiden, maar is een stuk goedkoper en lichter dan koper. Het is daardoor minder interessant voor dieven. Van de diefstal is door de eigenaar, molenstichting Hunsingo e.O., aangifte gedaan bij de politie. Hopelijk kan die de boeven in de kraag vatten...

Restauratieachterstand

Op 10 april van dit jaar heeft de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap de Regeling Rijkssubsidiëring Wegwerken Restauratieachterstand (RRWR) vastgesteld. In die regeling is voor de jaren 2007 en 2008 in totaal € 15 miljoen voor achterstallige restauraties van molens gereserveerd.

Moleneigenaren kunnen bij de Rijksdienst een verzoek indienen voor een tegemoetkoming van 70% van de subsidiabele kosten. Daarbij moeten zij wel aannemelijk maken dat de overige kosten ook gedekt kunnen worden. Voor molenstichtingen geldt namelijk dat zij in 30% van de subsidiabele kosten en in de volledige niet-subsidiabele kosten zelf moeten voorzien. Dit is voor molenstichtingen een grote last, temeer omdat zij voor het regulier onderhoud van de molen ook geld moeten genereren. Het Groninger Molenhuis zal, om deze 30% te dekken, de aanvraag van subsidies bij verschillende fondsen voor de moleneigenaren coördineren.

Het Molenhuis heeft zich voorgenomen om samen met de eigenaren goed onderbouwde aanvragen op te stellen om in aanmerking te komen voor de restauratieachterstandenregeling. Hiervoor is contact geweest met Libau als steunpunt monumenten, de provincie Groningen, de gemeenten waarin de molens liggen, de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten en Vereniging De Hollandsche Molen. Dit heeft geresulteerd in aanvragen voor 10 molens van 7 moleneigenaren. Deze eigenaren zijn zes stichtingen en één vereniging die vooral door de grote inzet van vrijwilligers functioneren. Het Groninger Molenhuis is penvoerder voor al deze organisaties en is verantwoordelijk voor de financiële administratie.

In het kader van de RRWR wordt vanuit onze provincie nu een bijdrage aangevraagd van 70% van € 1.670.000, dat is € 1.169.000. Van het J.B. Scholtenfonds, het Prins Bernhard Cultuurfonds en het VSBfonds, de betreffende gemeenten en de Provincie Groningen wordt subsidie gevraagd van de overige 30%, te weten € 501.000.

De volgende aanvragen zijn ingediend:

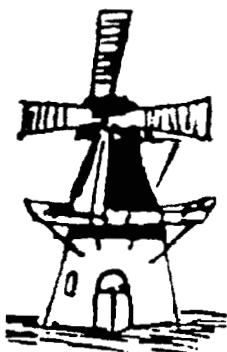
- Molenstichting Fivelingo:
 - Korenmolen Germania € 100.000
 - Houtzaagmolen Fram € 100.000
 - Koren- en pelmolen De Leeuw € 250.000
 - Poldermolen Olinger
 - Koloniemolen € 250.000
- Slochter Molenstichting:
 - Poldermolen De Ruiten € 100.000
- Molenstichting Oldambt:
 - Poldermolen Westerse Molen € 100.000
- Stichting Molen De Hoop Haren:
 - Korenmolen De Hoop € 250.000
- Molenstichting Winsum:
 - Koren- en pelmolen Joeswert € 250.000
- Molenstichting Westerkwartier:
 - Poldermolen Eolus € 170.000
- Vereniging De Hollandsche Molen:
 - Koren- en pelmolen De Zwaluw € 100.000

POLDERMOLEN DE PALEN (77), WESTERWIJTWERD [50]

Het gevlucht is schoongespoten. Verschillende kleppen zijn vervangen en er zijn nieuwe loopplaten aangebracht.

Naar windmolen

Joeswert

Te Feerwerd voor:

- ✓ tarwemeel
- ✓ tarwebloem
- ✓ rijst
- ✓ gort
- ✓ pannenkoekmeel
- ✓ gemengd graan
- ✓ en andere molenproducten
- ✓ (ook voor zelfbakkers/sters)

Donderdag, vrijdag en zaterdag geopend van
13.30 - 17.30 uur

Molenaar Rolf Wassens

☎ (0594) 62 15 45 / 62 19 45

Molenmakersbedrijf
Molema
V.O.F.

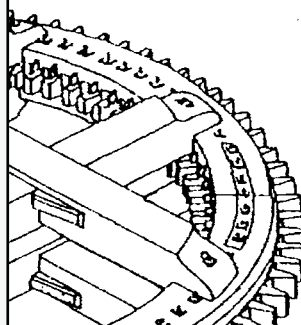

Provincialeweg 4, 9677 TW Heiligerlee

telefoon (0597) 59 16 60

telefax (0597) 59 11 76

mobiel 06 53 22 48 91

FIRMA EKKELKAMP

De speciaalzaak voor: Volkkorenmeel

*Hondensport, Vogelzaden,
Paardenvoerders, Vogels
Aquariumbenodigdheden,
Hengelsportartikelen
en alles voor Uw huisdieren*

Rijksstraatweg 135
☎ (050) 535 02 15
Haren (Gr)

VERSTOPPING?

ALARMTELEFOON!

050-5421890

24 UUR PER DAG

- Rioolontstoppen
- Aanleg en reparatie
- TV inspectie
- Gevelreiniging
- Impregneringen

PETER KUIL
REINIGINGS SERVICE

Groningen Delfzijl Hoogezand Veendam

Osloweg 126
9723 BX Groningen

Tel 050 542 18 90
Fax 050 542 37 78

Overige zaken en gebeurtenissen over en bij molens

ANDER MOLENNIEUWS

Vernieuwde webstek Groninger Molenhuis

In lijn met de taken en de structuur van het Groninger Molenhuis is ook de aanwezigheid *on line* vernieuwd. De indeling en de vormgeving van de webstek weerspiegelt het zelfgeformuleerde doel: *Het Groninger Molenhuis is de koepelorganisatie voor molens in Groningen en het ondersteunt moleneigenaren bij het optimaal houden of maken van de conditie van de molens. Maar ook is het een informatie- en kenniscentrum voor het geïnteresseerde publiek, dat bij het Molenhuis terecht kan voor informatie.*

Dankzij een overeenkomst met de Molendatabase zijn er onder de kop GRONINGER MOLENS veel meer molengegevens rechtstreeks toegankelijk dan in de vorige versie. U kunt bij iedere molen (=> *Meer informatie* => *Overige Informatie (molendatabase)*) zelfs een plattegrond openen om uw route erheen te plannen. Voor zover bekend(!) zijn daar

ook contactgegevens en de openingstijden vermeld.

Veel van de inhoud van de webpagina's is nog *in aanbouw* en er zijn nog legio plannen voor uitbreiding. Nu al zijn veel publicaties van het Groninger Molenhuis

De molen op de voorpagina zal zo spoedig mogelijk worden vervangen door een Groninger exemplaar... ..

Webstek Molenbiotoop

De Hollandsche Molen heeft een webstek gemaakt over vrijwel alle aspecten van de windmolenomgeving (www.molenbiotoop.nl). Voor iedereen die verwacht te maken te krijgen met biotoopkwesties (als er problemen zijn, is het te laat!) is dit zeer nuttige informatie. U vindt er bijvoorbeeld beschrijvingen over (on)acceptabele biotopen, jurisprudentie, voorbeeldbrieven en molenbeschermingszones in bestemmingsplannen. Onze Noordermolen in Noorddijk figureert linksonder op de startpagina als een gunstig voorbeeld!

DAAR MOET U ZIJN!

het Groninger Molenhuis
Lopende Diep 8
9712 NW Groningen
telefoon: 050 312 16 94
e-mail: info@groningermolenhuis.nl

(als u met uw muis over het kaartje beweegt, het u meer detailinformatie)

MOLENBIOTOOP

Geef molens de ruimte

Rondleiding in de Groninger Archieven

Het Groninger Molenhuis heeft voor Groninger molenvrienden (donateurs van het molenhuis) een rondleiding georganiseerd door de Groninger Archieven. In de archieven zijn ruimschoots informatiebronnen en afbeeldingen te vinden die betrekking hebben op de geschiedenis van de Groninger molens, maar je moet ze wel weten te vinden! Om geïnteresseerden wegwijs te maken in de grote hoeveelheid materiaal zal Jona van Keulen, medewerkster van de Groninger Archieven, uitleg geven, interessante stukken uit het archief laten zien en een rondleiding door het gebouw verzorgen. De informatiemiddag vindt plaats op woensdag 23 januari 2008, van 14:00-16:00 uur in de Groninger Archieven, Cascadeplein 4, Groningen. Deelname is gratis, maar in verband met de beperkte ruimte dient u wel van te voren te reserveren. Als u aan deze rondleiding wilt meedoen, meld u dan aan bij het Groninger Molenhuis: (050) 3121694 of info@groningermolenhuis.nl

Tentoonstelling *Molens op de muur*

De markante en beeldbepalende molens werden vaak als thema gekozen bij het decoreren van tegels. Honderden verschillende motieven zijn er. Vroeger waren de tegels geliefd als wanddecoratie, in de jaren zestig van de vorige eeuw werden ze echter massaal van de muren gebikt om plaats te maken voor hard- of zachtboard. Nu zijn de tegels een geliefd en kostbaar verzamelobject. In 2002 verwierf het Sielhafenmuseum te Carolinensiel samen met het Heimatmuseum te Weener een kostbare verzameling molentegels van de privé-verzamelaar Frerich Eilts. De verzameling is een van de meest omvangrijke molentegel-verzamelingen in Europa. De verzameling is nu voor het eerst in Nederland en niet alleen een must voor tegelliefhebbers, maar ook voor molenaars en molenliefhebbers. De decoratieschilders

van toen nemen ons mee in een al lang vervlogen tijd.

Veenkoloniaal Museum, Veendam (27-1-2008 t/m 4-5-2008).

Oost-Groningse excursie

De Molenwerkgroep organiseert op 12 april 2008 de jaarlijkse molenexcursie. Het plan is, Noord-Holland te bezoeken tot en met een stukje Zaanse Schans. Helemaal uitgekristalliseerd is de zaak nog niet. Wel staat vast dat

HOUTZAAGMOLEN DE RAT
TE IJLST (OMSTREEKS 1900)
COLLECTIE FRIES SCHEEP-
VAART MUSEUM

er in de bus plaatsruimte over zal zijn voor belangstellenden van elders. Interesse? Neem dan contact op met Dirk Meter: ddrgm@cs.com of (0598) 785765 (na 17:00).

Tentoonstelling *Hout, Wind en Schepen*

De uitvinding van de houtzaagmolen door Cornelis Cornelisz. van Uitgeest in 1593 maakte het mede mogelijk dat Nederland in de zeventiende (Gouden) eeuw uitgroeide tot de belangrijkste houtleverancier en tegelijk tot dé scheepswerf van Europa. Tot ver in de twintigste eeuw hebben windmolens zo hout gezaagd voor de scheepsbouw. Nederland kende rond 1600 al lang geen bossen meer met geschikt constructiehout. De belangrijkste bronnen van hout voor de zich snel uitbreidende steden en ook dat voor de scheepsbouw, waren Noorwegen en de Baltische staten en dit hout moest met schepen naar Nederland worden vervoerd. Het in diezelfde tijd geïntroduceerde fluitschip was groot maar toch licht bemand, waardoor het mogelijk was de vervoerskosten laag te houden. Gecombineerd met de zeer efficiënte zaagmolen was het voortaan mogelijk de ruwe stammen in Nederland te verzagen en ze vervolgens met winst naar het buitenland te verkopen. Om de groeiende (monopolistische) handel vol te kunnen houden was er een enorme behoefte aan de nieuwe schepen (naar schatting zo'n 40.000 grote en kleinere zeewaardige schepen tijdens de hele 17e eeuw). Deze productie was slechts mogelijk met windhoutzaagmolens die het werk konden doen van tientallen handzagers.

Opmerkelijk is dat de overzeese houthandel vooral gedreven werd door Friese schippers. Ze voeren echter voornamelijk in dienst van reders uit Holland en de verwerking van bijna al dit hout gebeurde daarom in de Zaanstreek waar de zaagindustrie zich had geconcentreerd. Uiteraard werd er in Friesland wel in hout gehandeld en werd er ook gezaagd maar dat was voornamelijk voor lokaal gebruik. De enige Friese plaats waar een volwaardige buitenlandse handel kon opbloeien, was Harlingen. Niet verwonderlijk waren daar dan ook meerdere grote scheepswerven en kon er een eigen houtzaagindustrie ontstaan. Ook in andere Friese plaatsen waren soms meerdere houtzaagmolens actief; het waren vrijwel altijd plaatsen waar één of meerdere werven gevestigd waren.

In Friesland zijn nu, van de ooit tientallen zaagmolens, nog drie houtzaagmolens actief: De Jager in Woudsend, De Rat in IJlst en De Zwaluw in Birdaard. Op gezette tijden zijn zij geopend voor publiek en wanneer de wind het toelaat, zagen zij nu nog zoals dat meer dan drie eeuwen geleden is uitgevonden. Fries Scheepvaart Museum (Sneek): 8-12-2007 t/m 23-3-2008

Aafsluiting van het Jaar van de Molens 2007

Op vrijdag 16 november is het Jaar van de Molens 2007 feestelijk afgesloten in het Openlucht Museum te Arnhem. 400 molens hebben actief deelgenomen aan het Jaar van de Molens, en zij hebben met elkaar 1093 verschillende evenementen op en rond hun molen georganiseerd.

De doelstelling van het Jaar van de Molens 2007, om meer aandacht, meer vrienden en meer geld voor de molens te genereren, is ruimschoots behaald. Behalve dat het ministerie van Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, op 27 januari bij de opening van het Jaar van de Molens al 15 miljoen extra voor de restauratie van molens beschikbaar heeft gesteld, is ook financiële ondersteuning via het publiek en door sponsors en fondsen dit jaar richting de molens gegaan.

Eén van de belangrijkste financiers voor het Jaar van de Molens 2007, de BankGiro Loterij, stelde een extra bedrag van 500.000 euro beschikbaar aan alle molens die hadden meegewerkt aan het Jaar van de Molens 2007 doordat zij twee of meer activiteiten in het kader van het jaar organiseerden.

Groninger molenbaarden

Kees Vanger heeft al eerder PowerPoint-presentaties gemaakt over veel lesstof voor vrijwillige molenaars. Nu is hij bezig per provincie afbeeldingen te verzamelen van de baarden van alle molens. Zijn leveranciers (Harmannus Noot en Willem Jans) hebben weer heel wat reisjes ondernomen en menig baardje opgestuurd. De presentatie over de Groninger baardfoto's kunt u downloaden vanaf:

rapidshare.com/files/52971305/Groninger_baarden.ppt.html

Kees blijft nieuwsgierig naar aanvullingen en correcties

keesenmariekevanger@kpnplanet.nl

F. van Elst ontvangt namens de 400 molens die meewerkten aan het Jaar van de Molens 2007, de cheque van Anneke de Vries (BankGiro Loterij)

AGENDA

Raadpleeg voor de meest recente gegevens de webstek van Het Groninger Molenhuis

www.groningermolenhuis.nl

Voor zover ze bekend zijn(!), staan de openingstijden van de molens op de webstek vermeld in de rubriek GRONINGER MOLENS; klik bij de gezochte molen op de link Meer Informatie.

- 4 november
t/m 27 januari 2008 Schilderijtentoonstelling *Molens Anno Nu*
(do t/m zo; 13:00 – 17:00).
Ring 23, 8308 AL Nagele; www.museumnagele.nl
- 8 december
t/m 23 maart 2008 Tentoonstelling *Hout, Wind en Schepen*; o.a. over houtzaagmolens.
Fries Scheepvaart Museum (Sneek); www.friesscheepvaartmuseum.nl
- 30 december (zondag) Molenfilm *De Stoere Werkers*; een film die in 1935 werd gemaakt
door de Deventer cineast Roosdorp.
Veenkoloniaal Museum, Veendam: 13:30, herhaling om 15:00
- 27 januari (zondag)
t/m 4 mei 2008
Opening (15:00) molentegel-tentoonstelling *Molens op de muur*,
met een diavoorstelling over Ostfriese molens (Albert Weener).
Veenkoloniaal Museum, Veendam; zie de rubriek Ander Molen-
nieuws.
- 10 februari (zondag) Lezing *Molens, sarrieshutten en de belasting op het gemaal* (Bob
Poppen).
Veenkoloniaal Museum, Veendam: 13:30
- 12 april Excursie Oost-Groninger Molenwerkgroep; zie de rubriek Ander
Molennieuws.
- Aanvullingen/Correcties**
- 2007/3 pag. 9 Tonnis Musschenga meldde dat de rechter afbeelding een foto is
van een werk dat huisschilder Luit Zwaagman maakte van een foto
die in bezit is van Lammert Bakker. Het schilderij heeft een plaats
gevonden in de *Ainrommer Koamer*.
 - 2007/3 pag. 16 De Olinger Koloniemolen staat in Laskwerd (niet in Lakswerd)
 - 2007/3 pag. 17 De Zilvermeeuw is een poldermolen, geen korenmolen!
 - 2007/3 pag. 21 Het is wel een zeer ongelukkig toeval dat de geschiedenis van Piet
Reitsema als pelmolenaar nu al voor de tweede maal niet vermeld is
in dit blad waar dat wel had gemoeten. Hij is nog steeds beroeps-
halve bezig op de Aeolus en daar naast nog een beetje op De
Leeuw. Zij het niet meer zoveel als een tiental jaren terug, toen hij
nog fulltime bezig was op de molen, is hij zeker nog bekend onder
de bakkers in de provincie Groningen en ook bij een aantal groot-
handelaren. Nadat zijn dochter geslaagd is als vrijwillig molenaar zal
zij het beheer van De Leeuw (en van de winkel in het pakhuis) van
hem overnemen.

IN MEMORIAM

Op 21 november 2007 is
Margaretha Alette de Jong
overleden. Zij was "onze"
ambtenaar bij de provincie.
Als dochter van molenbe-
stuurder en vrijwillig molenaar
de heer Th. de Jong, kwam zij
al vroeg met de Groninger
molens in aanraking. Op de
afdeling Monumentenzorg,
waar zij de molens in
portefeuille had, voelde zij
zich dan ook goed thuis. Op
2 april jl. ontving zij daarom
het eerste exemplaar van *de
Zelfzwichter* nieuwe stijl.
Wij verliezen in haar een zeer
betrokken ambtenaar met
een groot molenhart!
Marga was nog maar 57 jaar.
We wensen haar vriendin
Hannie en de familie De Jong
veel sterkte met dit verlies.

Op 23 januari verzorgt **Jona van Keulen** een rondleiding door de **Groninger Archieven** om de Groninger molenvrienden in te wijden in de geheimen van deze rijke kennisbron. Jona staat hier voor de molen Eva in Usquert, waarmee ze een speciale band heeft: haar vroegere schoenmaker Doornbosch is daar molenaar!